

ПРИНЦИПИ ПРАВООХОРОННОЇ (ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

ГРИГОРЕНКО Ірина Анатоліївна - ад'юнкт кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

В статті определены и охарактеризованы современные демократические принципы правоохранительной (полицейской) деятельности в Украине и Германии на основе сравнения соответствующих научных доктрин.

Ключові слова: *принципи, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, Німеччина, поліцейська, порівняльний аналіз.*

Неодмінною умовою розвитку державності вважається наявність інститутів і регуляторів, що виконують функції соціальних орієнтирів і відтворюють закономірності суспільного життя. Концентрований вираз вимог суспільної моралі, що відповідає певному періоду розвитку держави, міститься у принципах – приписах вищого ступеня нормативності, що відображають напрями соціальної орієнтації суспільства [1, с. 32–33]. Прийняття Конституції України створило правову основу для побудови соціально орієнтованої, правової, демократичної держави. Саме в Основному Законі закріплені такі найважливіші ознаки правової держави, як пріоритет прав та інтересів особи над інтересами держави, взаємна відповідальність держави і особи, пов'язаність держави правом, пріоритет права над законом, незалежний суд як гарант прав особи. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнано найвищими соціальними цінностями, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави.

Відтворення у Конституції України ієрархії ціннісних орієнтирів суспільства для

сфери правоохоронної діяльності означає, що принципи кримінального судочинства мають значення не лише для регулювання діяльності органів та службових осіб, які виконують правоохоронні функції, а, передусім, для захисту прав і свобод людини та громадянина.

Наукове та суспільне розуміння загального поняття “принцип” сприяло виникненню різноманітних його дефініцій у юридичній літературі. Взагалі принцип (лат. “*principium*” – основа, начало) у довідково-енциклопедичній літературі розглядається, як наукова чи моральна основа, правило, від якого не відступають [2, с. 43]; основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, засада [3, с. 424]; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [4, с. 418]; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, канон [5, с. 899].

Виходячи з тлумачення та аналізу законодавчих норм, зміст терміну “засада”, який використовується в Конституції України (ст. 129), на нашу думку, є тотожним змісту терміну “принцип”. Будучи соціально обумовленим явищем, принципи втілюються у системі права, яка, у свою чергу, віддзеркалює рівень правової культури суспільства.

Як зазначає О.Ф. Скаун, принципи – це об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висуваються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного

поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [6, с. 221].

Стосовно теоретико-правових підходів до визначення принципу більшість вчених у галузі теорії держави та права дотримуються думки, що принципами правоохоронної діяльності є лише такі ідеї та положення, що дістали формальний вираз у нормах права. Наприклад, Р.З. Лівшиц та В.І. Никитинський поділяли принципи за видами на принципи-норми, в яких безпосередньо закріплені принципи права, та принципи, що виводяться з правових норм. Принципи-норми характеризують ту чи іншу галузь права за предметом, а принципи, що виводяться з правових норм, відповідають методу правового регулювання [7, с. 32–33].

Значення принципів правоохоронної діяльності полягає в тому, що вони: є першоджерелом, що обумовлює порядок здійснення, ефективність, спрямованість і причинність правоохоронної діяльності, а також дають змогу говорити про існування правоохоронної системи; є гарантіями забезпечення прав і свобод людини та громадянина; синхронізують систему правових норм і забезпечують узгодженість правових інститутів; вважаються юридичною базою для тлумачення правових норм і вирішення суперечливих питань, сприяючи правильному правозастосуванню; є вихідними положеннями для вдосконалення окремих правових інститутів, розвитку процесуальної форми й процесуальних гарантій правоохоронної діяльності. Оскільки принципи правоохоронної діяльності є похідними від принципів права взагалі, то їм притаманні такі риси: універсальність, нормативність, формальна визначеність, обов'язковість, системність, рівнозначність, об'єктивність, стабільність [8, с. 17].

Таким чином, під принципами правоохоронної діяльності слід розуміти об'єктивно властиві цьому виду суспільної діяльності відправні начала, незаперечні вимоги, що ставляться перед суб'єктами здійснення правової охорони й які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу відносин та відрізняються універсальністю, ви-

щою імперативністю, загальною значимістю та стабільністю.

До критеріїв визначення принципів правоохоронної діяльності пропонується віднести наступні ознаки, які в сукупності повинні бути притаманними кожному з них: принцип є правовою ідеєю загального соціального значення; принцип втілює вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для правоохоронних органів, визначають їх спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст окремих інститутів; після закріплення у законодавстві (окремих нормах чи їх сукупності) ці положення (ідеї) стають загальнообов'язковими нормативними приписами; визначаючи типові й домінуючі риси правоохоронної діяльності; принципи мають загальний правовий характер, тобто тією чи іншою мірою визначають поведінку суб'єктів в усіх чи окремих видах такої діяльності; порушення принципу полягає у недотриманні, невиконанні, неправильному застосуванні конкретної норми (норм), яка гарантує його реалізацію, що тягне юридичну відповідальність.

Підходи вчених до класифікації принципів правоохоронної діяльності ґрунтується на різних підставах. Проте, на нашу думку, наукове завдання полягає не стільки у класифікації принципів правоохоронної діяльності (ця проблема загалом вже розв'язана), скільки у визначенні ієрархії (системи) принципів – від законодавчих актів вищої юридичної сили до підзаконних нормативно-правових актів. Відтак усі принципи правоохоронної діяльності можна поділити на такі групи:

1) загальносоціальні, що відображають систему цінностей, притаманних певному типу суспільства, мають правову форму закріплення та гарантії забезпечення (гуманізм, демократизм, соціальна справедливість);

2) спеціальні, які втілюють засади формування та існування власне правоохоронної системи як специфічного соціального явища (верховенство права; законність; добродіяльність громадян; рівність усіх перед законом; гласність; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм і компетентність; незалежність суб'єктів правоохоронної діяльності).

Принцип гуманізму зумовлює необхідність орієнтування при здійсненні правоохоронної діяльності на невід'ємні (природні) права і свободи людини, зокрема, це права людини на життя, здоров'я, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо [6, с. 177]. Суб'єкти правоохоронної діяльності зобов'язані охороняти особу, її життя, особисту недоторканність, честь і гідність тощо. У сучасному демократичному суспільстві домінуючою вважається ідея, що без поваги свобод, гідності людини правоохоронна діяльність не може бути ефективною.

Принцип демократизму забезпечує участь у діяльності з охорони права громадськості, робить можливим наявність контролю за суб'єктами правоохоронної діяльності. Останніми роками питання демократичного цивільного контролю за правоохоронною діяльністю набуло особливої актуальності (у 2003 р. набув чинності Закон України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави"). Утілення цього принципу в усіх сферах державної діяльності значно сприяє розвитку громадянського суспільства та становленню правової держави, забезпечує можливість реалізації принципу народовладдя, визнання суверенітету народу [9, с. 135].

Принцип соціальної справедливості. Особливості правової справедливості полягають у тому, що вона носить найбільш чіткий, формально-визначений характер, найчастіше пов'язана з державним примусом. Усі галузі законодавства покликані втілювати справедливість у регульовані ними суспільні відносини. Запобігання несправедливості – найважливіша функція права загалом. На це ж повинна бути спрямована діяльність правоохоронних органів та організацій, які при виконанні службових обов'язків незалежні від впливу будь-яких політичних, громадських об'єднань й керуються лише вимогами права та законності [10, с. 12].

Принцип верховенства права. Відповідно до Конституції України (ст. 8), в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Як зазначає М. Козюбра, феномен верховен-

ства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривному зв'язку з правами людини [11, с. 47]. Між тим, принцип верховенства права не тотожний принципу верховенства закону. Відмінність між ними пов'язана з розбіжністю у розумінні права та закону. Перше є ширшим за змістом й передбачає панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави. Він зумовлює потребу відповідності закону праву. Адже не будь-який закон може бути правовим.

Принцип законності. Законність є багатоаспектним соціально-правовим явищем, яке можна розглядати як принцип, метод, режим. Однак, при цьому для нього є характерним єдність двох ознак. Зовнішня (формальна) ознака передбачає обов'язок виконання приписів законів та підзаконних нормативних актів державними органами, посадовими особами, громадянами та різними об'єднаннями, а внутрішня (сутнісна) – наявність науково обґрунтованих та відповідних праву законів [12, с. 8]. Принцип законності в діяльності правоохоронних органів та організацій полягає, перш за все, в чіткому, неухильному дотриманні та виконанні приписів закону. До того ж, він передбачає необхідність використання правоохоронними органами всіх наданих їм прав для виконання завдань, що на них покладені чинним законодавством, але таким чином, що заходи, які будуть при цьому застосовані, не виходили за межі, встановлені законом [13, с. 48–49].

Принцип добропорядності громадян. Цей принцип є малодослідженим на відміну від близького до нього принципу презумпції невинуватості. Згідно з ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, кожен, кого обвинувачено у вчиненні злочину, вважається невинуватим, доки його вину не буде доведено згідно із законом. За таким змістом сформульовано і нор-

му ч. 1 ст. 62 Конституції України. З огляду на зазначене, можна зробити висновок щодо суб'єктного складу правовідносин, які виникають у процесі гарантування і дотримання принципу добропорядності громадян. Такими суб'єктами є, з одного боку, особа, щодо якої розпочато переслідування у зв'язку з учиненням правопорушення, з іншого – держава (в особі її органів і посадових осіб). Вчені підкреслюють, що ототожнення обвинуваченого і винуватого в жодному разі не можна допускати в судовій та слідчій практиці [14, с. 27–28].

Принцип рівності всіх перед законом. Рівність більш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Повинна забезпечуватися не фактична рівність (це утопія в умовах сучасного суспільства), а рівність усіх перед законом, створення рівних стартових умов. Крім рівності перед законом і судом, принцип рівноправності містить у собі рівність прав і свобод людини і громадянина, а також рівні права і свободи людей незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови тощо [15, с. 8–9]. Ці положення знайшли відображення в Основному законі. Відповідно до конституційних норм, люди вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21).

Принцип гласності. Діяльність суб'єктів правоохоронної діяльності є гласною. Вони зобов'язані інформувати органи влади і управління, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо його зміцнення. Гласність, як вказують деякі науковці, – це відкритість, прозорість, об'єктивність, повнота інформації щодо юридичної практичної діяльності. Громадськість, кожен член суспільства мають право знати, що загрожує їх безпеці, правам і свободам, які заходи спрямовані і вживаються для їх забезпечення [16, с. 157]. Більшість інформації належить до категорії публічної інформації, тобто відображеної та задокументованої будь-якими засобами та на будь-яких носіях

інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом України “Про доступ до публічної інформації”. Приводом до відмови в доступі до публічної інформації є присвоєння запитуваній інформації статусу інформації з обмеженим доступом (такою інформацією вважається конфіденційна, таємна, службова).

Принцип взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням. Дотримання цього принципу є однією з умов підвищення ефективності діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності. Особливо слід відзначити важливість взаємодії з громадськістю. Невід'ємною складовою демократії в будь-якій країні є розвинений цивільний контроль за правоохоронними органами, зокрема поліцейськими організаціями. Стан відносин саме у цій царині суспільних відносин зазвичай вважають індикатором демократичної зрілості суспільства. Проголосивши себе демократичною і правовою державою, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися загально визнаних норм і принципів демократичного цивільного контролю над структурами національної безпеки (силовими структурами) та правоохоронними органами. За роки незалежності наша держава досягла певних успіхів у створенні системи демократичного цивільного контролю над Збройними Силами, між тим, стосовно правоохоронних органів цей інститут ще перебуває на стадії становлення.

Принцип незалежності суб'єктів правоохоронної діяльності є необхідним чинником ефективного забезпечення безпеки, прав, свобод та законних інтересів громадян, втілення вимог норм права в діяльності суб'єктів права. Характеризуючи незалежність юридичної практичної діяльності, С.Д. Гусарев і О.Д. Тихомиров зазначають, що вона виключає вплив на рішення або поради юриста будь-якого тиску зовнішніх факторів (телефонного права, підкупу, залякування тощо), особистого інтересу юриста

(бажання одержати необґрунтовану додаткову винагороду або інші особисті блага) чи бажання догодити іншим суб'єктам – клієнту, суду, органам влади тощо [16, с. 157]. Це положення повною мірою стосується й діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності.

Принцип професіоналізму та компетентності. Кожна помилка суб'єктів правоохоронної діяльності може призвести до неправних наслідків. Відтак, здійснювати цей вид суспільної діяльності мають лише компетентні особи, професіонали. Вимога професіоналізму до правоохоронної діяльності закріплюється у законах, що визначають правовий статус того чи іншого правоохоронного органу, є метою діяльності системи навчальних закладів. Професіонал – це належним чином підготовлений спеціаліст конкретної справи, що володіє відповідними правовими знаннями, навичками роботи, може кваліфіковано виконувати дії, які складають зміст його роботи. Запропоновані наступні критерії, що визначають відповідність діяльності, що розглядається, вимогам професіоналізму: здійснення охорони права за правилом, що вироблене та закріплене у встановленому порядку; наявність відповідної кваліфікації в суб'єктів; відповідність процесу та результатів діяльності вимогам, що відповідно до законодавства стоять перед правоохоронними органами та організаціями; неупередженість діяльності, позаекономічна орієнтація на правові цінності; оплатність охорони права [17, с. 130].

Визначенню основних засад правоохоронної (поліцейської) діяльності приділяють чимало уваги й в зарубіжних наукових джерелах. Перелік цих принципів зазвичай відрізняється у кожній країні (залежно від національних традицій та політичної ситуації), проте в узагальненому вигляді до них можна віднести такі: верховенство закону; деполітизацію; демілітаризацію; децентралізацію; підзвітність і прозорість у роботі; тісну співпрацю з населенням та місцевими громадами (принцип “community policing”); удосконалення професійної підготовки персоналу з одночасним скороченням його чисельності; професійну етику.

Невід'ємним атрибутом сучасної поліцейської доктрини у більшості країн Західної

Європи, зокрема Німеччині, є демократичний характер організації та безумовне підпорядкування принципам правової держави. До цього можна додати безпосередню роботу з населенням, особливо у рамках індивідуальної (ранньої) профілактики [18, с. 23]. Як зазначають німецькі вчені-кримінологи, поліція майбутнього має знаходити інноваційні джерела для підвищення якості своєї роботи, активно застосовуючи досягнення науки й техніки (передусім у таких передових галузях як інформатика, електроніка, комунікаційні технології, соціальний менеджмент). Поліції необхідно своєчасно пов'язувати свій розвиток з науковим прогресом так, як це роблять у промисловості, сільському господарстві, медицині. До того ж, не слід забувати, що всі досягнення технічного прогресу “бере на озброєння” злочинність.

Основне призначення поліцейської діяльності у сучасному демократичному суспільстві сформулював відомий німецький поліцейст Шульте [19, с. 10], який на підставі проведеного аналізу широкого кола нормативних приписів виокремлює такі основні засади діяльності поліції.

По-перше, поліція передусім має захищати права та законні інтереси окремих громадян, а у визначених законом випадках – також інтереси громад та держави в цілому. Йдеться про готовність поліції ефективно реагувати на заяви окремих громадян, підтримувати з ними постійний зв'язок та інформувати про хід розгляду їх справ. Вбачається, що жодна із заяв та скарг громадян не має залишитися незареєстрованою та своєчасно нерозглянутою, незалежно від того, має заявник будь-які привілеї або ж, навпаки, є обмеженим у реалізації своїх прав. Одночасно від поліції очікується високий рівень толерантності до вразливих груп населення, які потребують на підвищену увагу та додатковий захист своїх прав з боку поліції. До них, зазвичай, відносять представників етнічних меншин, мігрантів та шукачів притулку, людей з фізичними або психічними вадами, осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації, людей похилого віку та дітей. Поліція повинна здійснювати постійний моніторинг ситуації щодо потреб цих категорій населення, розроблювати відповідні програми або плани заходів

щодо надання їм цільової допомоги, відслідковувати ефективність цієї діяльності.

По-друге, поліція повинна відповідати перед законом, а не перед урядом. Усі рішення поліції мають бути вмотивовані законом та підтримані судом, а не диктуватися урядом та побажаннями політичних партій. Рекомендації, ноти підтримки або протесту, декларації та політичні заяви, звичайно ж, можуть бути прийняті до уваги керівниками поліції при прийнятті управлінських рішень, проте лише як додаткові аргументи (контраргументи) до вимог закону, на підставі яких діє поліція.

По-третє, поліція має ініціювати та впроваджувати процедури та нормативні акти, що унеможливають здійснення свавільних арештів та затримань, забезпечуватимуть захист затриманих від тортур та жорстокого поводження. Окремим напрямом діяльності поліції має стати розроблення алгоритму дій під час охорони мирних зібрань з метою забезпечення прав громадян на свободу слова, висловлювання поглядів і переконань. У поліцейських підрозділах має бути запроваджено спеціальне навчання персоналу з метою забезпечення прав людини в практичній діяльності, зокрема під час політичних акцій, спортивних та інших масових заходів. Випадки застосування сили та фізичного примусу мають бути суворо регламентовані нормативними приписами, у переважній більшості своїй – санкціоновані і ретельно розглянуті керівництвом поліції спільно з іншими інстанціями, що контролюють діяльність поліції.

По-четверте, поліція має бути прозорою у своїх діях. Поліцейські підрозділи мають бути достатньо відкриті для форм зовнішнього контролю, в тому числі – громадського контролю. Основна статистична інформація щодо роботи поліцейських підрозділів (зокрема, щодо чисельності особового складу, гендерного балансу, розміру бюджетних витрат тощо) має бути доступна для суспільства, а прохання громадян та організацій про доступ до інформації з обмеженим доступом мають розглядатися в розумний строк з детально вмотивованою відповіддю у разі відмови. Поліція має запроваджувати посади (спеціалізовані підрозділи) у складі офіцерів,

які відповідають за зв'язок з громадськістю та міжнародними організаціями. Суспільство повинно без зайвих зусиль мати доступ до інформації, що стосується планування роботи поліції в цілому, реалізації запланованих заходів та результатів роботи.

Отже, за час розбудови України як незалежної правової держави в основному створено законодавчу базу діяльності правоохоронних органів. На підставі цього, з урахуванням загальноновизнаних міжнародних норм і стандартів, послідовно оновлюється і відомча нормативно-правова база, вдосконалюється правозастосовна практика, продовжується пошук оптимальної структури міністерств та інших органів центральної виконавчої влади. Разом із тим, схема організації та функціонування правоохоронних органів хоча і зазнала певного реформування, однак, як і раніше, залишається у рамках традиційного підходу, орієнтованого на силові методи як основний вид правоохоронної діяльності. Такий підхід характерний для більшості постсоціалістичних країн і досить повно втілює уявлення суспільства щодо функцій міліції (поліції) як карально-репресивного органу. Багато в чому цей підхід походить від невирішених проблем, які дісталися у спадщину від радянського періоду, щодо суспільного призначення цієї частини правоохоронної структури держави та контрольних-примусових функцій, що мають знаходитися під юрисдикцією силовиків.

Можна побачити, що у всіх запропонованих раніше проектах реформування правоохоронних органів України практично відсутні такі напрями, як демілітаризація та децентралізація, а сервісна модель правоохоронної діяльності, що оптимально поєднує принципи підзвітності та тісної співпраці з населенням, є майже не прописаною. Окреслені проблемні питання потребують суттєвого доопрацювання з боку правничих інституцій та окремих вчених, а також подальшого закріплення у законодавчій базі України. Приведення, таким чином, основних принципів реформування правоохоронних органів у відповідність до вимог європейської практики дозволить гарантувати вираженість стратегії перетворень правоохоронної системи на сучасну структуру сервісного типу із при-

АНОТАЦІЯ

У статті визначені та охарактеризовані сучасні демократичні принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині на основі порівняння відповідних наукових доктрин.

оритетом захисту прав людини та верховенства права. Зазначене, на нашу думку, варто закріпити окремим законом, що означало б також імплементацію міжнародно-правових норм в національне законодавство, а відтак – і реальне наближення останнього до європейських стандартів.

Література

1. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / под ред. проф. И. А. Бодуэна де Куртене. – М., 1998. – Т. 4. – 414 с.
3. Словарь иностранных слов / [зав. ред. В. В. Пчелкина]. – [16-е издание, исп.]. – М. : Русский язык, 1988. – 624 с.
4. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполук / [Л. О. Пустовіт, О. І. Скопиенко, Г. М. Сюта та ін.]. – Київ : Довіра – УНВЦ “Рідна мова”, 2000. – 1018 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : [у 3-х т.] / [укл. : О. Яременко, О. Сліпущко]. – [вид. 2-ге, випр.]. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 2. – 926 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
7. Лившиц Р. З. Принципы советского трудового права / Р. З. Лившиц, В. И. Никитинский // Советское государство и право. – 1974. – № 3. – С. 31–39.
8. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1999.
9. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму / Сухонос В. В. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Укр. акад. банк. справи. Юрид. ф-т. – Суми, 2003. – 335 с.

SUMMARY

The article identified and characterized the modern democratic principles of law enforcement (police) in Ukraine and Germany on the basis of comparison of scientific doctrines.

10. Сокурєнко В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави / В. В. Сокурєнко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 19 с.
11. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і права людини / М. І. Козюбра // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доповідей та наукових повідомлень (10–11 грудня 1998 р.) – Х., 1998.
12. Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності / І. Л. Невзоров : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
13. Горбунова Л. М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади / Л. М. Горбунова. – К., 2008. – 237 с.
14. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. – М., 1984. – 143 с.
15. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні / І. К. Полховська : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.
16. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні і деонтологічні аспекти) / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – К : Національна академія внутрішніх справ України, 2000.
17. Ведєрніков Ю. А. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект / Ю. А. Ведєрніков, А. М. Кучук ; Ун-т сучас. знань. – К., 2009. – 219 с.
18. Feltes T., Rebscher E. Polizei und Bevoelkerung. Beitrage zum Verhaeltnis zwischen Polizei und Bevoelkerung und zur gemeindegezogenen Polizeiarbeit (“Community policing”). Holzkirchen, Felix Verlag, Behr, 1990.
19. Schulte R. Vom Polizeifuehrer zum Sicherheitsmanager, Anforderungen des Lernuntrnehmers Polizei als seine Fuehrungskraefte. Referat. Lilienberg 24., 25. September 1996.